

WOJCIECH DZIEDUSZYCKI

Z BADAŃ NAD PRZEMIANAMI ŚRODOWISKA GEOGRAFICZNEGO
I KULTUROWEGO W KRUSZWICYStreszczenie referatu wygłoszonego na posiedzeniu naukowym
Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu
w dniu 29 I 1981 r.

Najnowsze badania archeologiczne w Kruszwicy dostarczyły cennych danych do pełniejszej rekonstrukcji zachodzących tu przemian przyrodniczych i kulturowych. W przedstawionej pracy poczyniono próbę wyjaśnienia genezy owych procesów oraz ich chronologii. Duże znaczenie posiadały wyniki badań przeprowadzonych na stanowisku 4a w Kruszwicy. Odkryto tutaj specyficzny układ stratygraficzny złożony z warstw antropogenicznych, utworów akumulacyjnych i botanicznych. Stwierdzono, że teren ów stanowił niedys nieckę, w której odkładały się formacje powstałe w trakcie progresji wód jeziora Gopła, ekspansji flory i fauny wodnej oraz działalności ludzkiej.

Najstarsze ślady pobytu grup ludzkich na stanowisku 4a odnieść można do kultury pucharów lejkowatych. W późniejszym okresie obszar ten penetrowany był przez mieszkańców pobliskich osad kultury łużyckiej z okresu halsztackiego. Z wczesnym średniowieczem wiąże się drogę wyłożoną dranicami i ostrokoły (2 poł. X w.) oraz kompleks konstrukcji drewnianych przeprawy przez Gopło (XI-XIII w.).

W drugiej połowie XIV w. powstała tu fosa obronna należąca do systemu fortyfikacyjnego pobliskiego zamku. Z ziemi wydobytej z fosy usypano również nasyp w północnej partii omawianego terenu. Natrafiono także na rozsypano budowlę ceglanej, które jest jedynym śladem po kaplicy wzmiankowanej w końcu XIII w.¹

Wyniki badań na stanowisku 4a sugerowały, że zarówno neolityczny ślad osadniczy, jak i pozostałości datowane na okres halsztacki łączyć można z przeprawą przez Gopło.

W przypadku warstw i obiektów wczesnośredniowiecznych i zalegających pomiędzy nimi lub na nich utworów przyrodniczych analizie poddano wartość ich wysokości n.p.m., które następnie wykreślono na mapie obszaru Kruszwicy, synchronizując z danymi dotyczącymi całości uchwyconego tu osadnictwa. Stwierdzono, że poziom Gopła w 2 poł. X w. wynosił około 78 m n.p.m. Przy takim założeniu centralny kompleks osadnictwa kruszwickiego (gród i podgrodzie) mieścił się na półwyspie. Podniesienie się poziomu wód Gopła nastąpiło w X/XI w. oraz w 2 poł. XI-koniec XI w. Optimum przeobrażeń klimatycznych datuje na 2 poł. XIII-1 poł. XIV w. Wówczas to poziom wód Gopła wynosił 80 m n.p.m.² Dopiero wtedy w centrum Kruszwicy uformowała się wyspa następnie nazwana Wyspą Grodową.

Przemiany klimatyczne w dużym stopniu wpłynęły na dynamikę osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Kruszwicy. I tak w 2 poł. X w. powstało tu centrum administracyjno-gospodarcze

¹ Por. K. Górski, *Topografia wczesnośredniowiecznej Kruszwicy*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. II: 1953, s. 43.

² Poziom ten w średniowieczu nigdy nie był wyższy, potwierdzają to ponadto badania geologiczne w rejonie Kruszwicy, zob. E. Wiśniewski, *Dolina Bachorzy — problem jej genezy i znaczenia w okresie wczesnośredniowiecznym*, „Przegląd Geograficzny”, t. XLVI: 1974, z. 2, s. 262 i n. W związku z powyższymi ustaleniami starsze koncepcje, sugerujące przekroczenie w średniowieczu przez Gopło 80 m n.p.m., są błędne.

tej części Kujaw. Jego dalszy rozwój obserwujemy w XI w. Powstaje wówczas wiele nowych osad, ośrodków kultu skupionych przy przeprawach przez Gopło. Znaczne przekształcenia osadnicze nastąpiły w XII w., kiedy to przesunięciu ulegają niektóre z osad i powstaje silne centrum skupione przy kolegiacie wzniesionej w 1 poł. XII w.

Decydujące znaczenie dla Kruszwicy miał okres 2 poł. XIII-1 poł. XIV w. Wówczas to ośrodek miejski przeniesiony został na zachodni brzeg Gopła. Ówczesna Kruszwica przypominała w tym czasie wyspę otoczoną bagnami i mokradłami. Nadal jednak miała duże znaczenie strategiczne, jako ośrodek strzegący przepraw, a więc przecięcia się szlaków lądowych i wodnych. Owe walory doeczniono również w 2 poł. XIV w. wznosząc zamek na Wyspie Grodowej.

Zaobserwowane ślady przeobrażeń klimatycznych w Kruszwicy wiązać można z szerszymi zmianami klimatu europejskiego oraz z postępującą degradacją środowiska geograficznego na skutek przybierającej na sile jego eksploatacji³. W przypadku Kruszwicy optima owych przemian przypadły na koniec X w., 2 poł. XI w.-koniec XI w., a szczególnie wyraźnie zarysowały się w 2 poł. XIII-1 poł. XIV w.⁴

---

³ Kwestie te omawiał S. Kurnatowski, *Wczesnośredniowieczny przełom gospodarczy w Wielkopolsce oraz jego konsekwencje krajobrazowe i demograficzne*, APolski, t. XX: 1975, s. 157 i n., tenże, *Osadnictwo i jego rola w kształtowaniu krajobrazu*, „Folia Quaternaria”, t. 29: 1968, s. 193 i n.

⁴ Uchwycone optima przemian klimatycznych są zbieżne z wynikami badań w innych regionach Polski, zob. R. Radwański, *Stosunki wodne wczesnośredniowiecznego Okołu w Krakowie, ich wpływ na topografię osadnictwa, próby powiązania tych zjawisk ze zmianami klimatycznymi*, Mat. Arch., t. XIII: 1972, s. 33 i n., a także T. Dunin-Wąsowicz, *Zmiany w topografii osadnictwa Wielkich Dolin na Niżu Środkowoeuropejskim w XIII w.*, Wrocław 1974, s. 151 i n.